

ALMA BRAZIONIENE

LIETUVOS MOKSLŲ AKADEMIJOS BIBLIOTEKOS
XVIII a. LITUANIKOS FONDO KNYGŲ ŽENKLAI

„Knygotyroje“ jau buvo apžvelgti Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos XVII a. lituanikos fondo knygų ženklai¹. Šis darbas — anos apžvalgos tęsinys.

Kaip ir priimta, knygų ženklais čia laikomi rankraštiniai įrašai, ekslibrisai, supereklibrisai, antspaudai ir lipdės. Visi lituanikos fondo knygų ženklai yra aprašyti Retų spaudinių skyriaus proveniencijų kartotekoje. Per daugelį metų, rekataloguojant fondą, joje sukaupta daugiau kaip 1000 kataloginių kortelių. Bibliografinio aprašo pradmuo kartotekoje — knygos ženklo savininkas (asmuo arba kolektyvas). Toliau nurašomas tikslus knygos ženklo tekstas ir nurodoma knygos ženklo rūšis.

Apžvelkime XVIII a. knygų ženklus, užfiksuotus šioje kartotekoje. Jų pažymėta iš viso 1880. *De visu* peržiūrėtos 6524 knygos. Kaip ir XVII a. lituanikos fonde, 2/3 knygų yra „švarios“ — be jokių buvusių savininkų pėdsakų.

Visus knygų ženklus galima suskirstyti į dvi dideles grupes. Pirmoji — rankraštiniai knygų įrašai, nurodantys knygos savininką, antroji — ekslibrisai, supereklibrisai, antspaudai ir lipdės. Skirstymo pagrindas — atlikimo technika. Kiekvienas pirmosios grupės ženklas yra unikalus, tuo tarpu antrosios grupės ženklai gali būti daugintiniai.

Pirmiausia aptarsime rankraštinius knygų įrašus. Jų pažymėta 613. Bibliografinių aprašų skaičiumi kartotekoje jie vyrauja (beveik kiekvienam įrašui pildoma atskira kortelė), nors pagal bendrą pozicijų skaičių daugiausia yra antspaudų (619).

Remdamiesi D. Kauno pasiūlyta schema², visus rankraštinius įrašus suskirstysime į dedikacinius, memortafinius ir proveniencinius.

Dedikacinis įrašas — tai knygos autoriaus ar savininko valia knygos perdavimą (dovanojimą) kitam asmeniui ar kolektyvui patvirtinantis įrašas.

Grynų dedikacinių įrašų turime gana nedaug — 27. Knygos autorius ar šiaip asmuo nurodų, kam, kokia proga skirta knyga, kartais — su palinkėjimais, pageidavimais ar pan. Sakysim, „*Roku 1858 listopada 12 w dowod szczegulnieyszego szacunku... baronowi Sewerynowi synowi Michala Römerowi Adolf syn Ateandra x. Giedroyc ofiaruie*“ (1858 m. lapkričio 12 d., reikšdamas išskirtinę pagarbą baronui Severinui, Mykolo Remerio sūnui, skiria kunigas Adolfas Giedraitis, Aleksandro sūnus, L-18/685); arba: „*X. Antoni Tomasz Lawrynowicz... bratu swemu Hila-*

¹ Brazioniėnė A. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos XVII a. lituanikos fondo knygų ženklai // Knygotyra. 1993. T. 19(26). P. 5—9.

² Kaunas D. Donelaičio žemės knygiai: Bibliofilijos apybraižos. V., 1993. P. 170.

remu D. D. D.“ (Kunigas Antanas Tomas Laurinavičius savo broliui Hilarijui duoda, dovanoja, skiria, L-18/1144/2); arba: „*Pauly Comes Brzostowski notarius M. D. L. offert Collegio Nobilium Scholarum Piarum Vilnensis*“ (Bajoras Povilas Bžostovskis, LDK notaras, skiria Vilniaus kilmingųjų pijorų mokyklai, L-18/449). Įdomi rusiškai rašyta dedikacija: «Из книг Настоятеля городской Свято-Ильинской церкви Священника Фома Котовича Который жертвует их в Библиотеку Литовской Духовной Семинарии для вразумения латинянам как их же молотъ против их же огумявшихся ѳизитами головъ» (Iš knygų šventojo Iljos cerkvės klebono kunigo Fomos Kotovičiaus, kuris aukoja jas Vilniaus dvasinės seminarijos bibliotekai, kad suprotintų lotyniškais rašmenimis skaitančiųjų galvas, aptemdytas jėzuitų svačiojimū, L-18/1254). Kitame lape pasirašo: «*Настоятель Суражской церкви Священник Ф. Котовичъ*» (Surazo cerkvės klebonas kunigas F. Kotovičius). Antroje priešlapiro pusėje įrašo: «*Интересно знать кто из них еретики: православие или ж католики*» (įdomu [būtų] žinoti, kurie iš jų eretikai: stačiatikiai ar katalikai), ir savo samprotavimais išmargina visą puslapį. Įrašai daryti knygoje „Dzieje y prawa kosciola Polskiego“ (Warszawa, 1793).

Dažnai knygos autorius ar savininkas pats nesistengdavo pažymėti dovanojimo akto. Tai padarydavo arba naujasis knygos savininkas, arba, jeigu jį patekdavo į kokį knygų rinkinį, bibliotekininkas. Šitokie įrašai vadinami donaciniais. Jus daugelis rusų knygotyrininkų pateikia kaip atskirą rankraštinų knygos įrašų grupę³. Pagal mūsų skirstymą jie sudarytų tik dedikacinių įrašų pagrupį. Kartotokeje užfiksuoti 27 tokie donaciniai įrašai. Štai tipiškas jų pavyzdys: „1799 Roku miesiaca Lutego 17-o takowy zbior praw i przywilejow Miastu stolecznemu Litwy Wilnowi nadanych ofiarowany mnie zostal przez J. P. Proben Burmistrza Wilenskigo. Jan Postolski Sekretarz“ (1799 m. vasario 17 d. šitoks teisių ir privilegijų, suteiktų Lietuvos sostinei Vilniui, rinkinys man buvo padovanotas Vilniaus burmistro J. P. Probeno. Sekretorius Jonas Postolskis, L-18/2—22). Trys knygos su gražiu dovanojimo įrašu Lietuvos vyriausiosios mokyklos bibliotekai yra Dovydo Pilchovskio: „*Dono Illimi Davidi Pilchowski Decani Prelati et officialis Gen. dioecae. Vilnens. nec non publicae institutionis praefecti accessit Bibliothecae publicae Scholae principis M. D. L. anno Dni 1794*“. Literatūros ir retorikos profesorius, Kilmingųjų kolegijos prefektas, garsus pedagogas D. Pilchovskis (1735—1803) savo asmeninę biblioteką (kelis tūkstančius knygų) atidavė Vilniaus universitetui. Dauguma jo dovanotų knygų ir dabar tebesaugoma universiteto bibliotekoje. O kad iš pat pradžių ne visos ten pateko, rodo ir šių trijų knygų istorija. Viena iš Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje saugomų knygų su cituotu įrašu, buvusi J. Vaisenhofa kolekcijoje (ekslibrisas, L-18/1297), vėliau pateko į T. Vrublevskio biblioteką. Kita, tikrai buvusi senojo Vilniaus universiteto bib-

³ Поадеева И. В. Записи на старопечатных книгах кирилловского шрифта как исторический источник // Федоровские чтения. 1976: Читатель и книга. М., 1978. С. 40; Апанович Е. М. Записи на рукописных книгах ЦНБ АН УССР // Проблемы рукописной и печатной книги. М., 1976. С. 70.

liotekoje (tai matyti iš signatūros), vėliau buvo išvežta į Peterburgą (lipdė „Bibliothecae Romano catholicae ecclesiasticae Academiae Petropolitanae, L-18/717/1). Susigrąžinus dalį išvežtų knygų iš Leningrado, daug jų, o drauge ir mūsų minima, atsidūrė dabartinėje MAB. Trečioji D. Pilchovskio dovanotji knyga (F. Paprowski „O sprawie rycerskiej Polskiej historia... Lowicz, 1776, L-18/975/2) yra svarut svarutėlė — jokių knygos kelio ženklų. Veikiausiai jos nebuvo universiteto bibliotekoje, o gal liko neįžymėta. Į MAB irgi, matyt, pateko po Antrojo pasaulinio karo atsitiktinai, nes Vrublevskių bibliotekos knygos visos buvusios tvarkingai suinventorintos ir suantspauduotos.

Tipiškas donacinio įrašo pavyzdys gali būti šis: „*Dono meas ad manus pervenit a Rdo Patre Professore meo J. Mucharski Soc. JESU Haec panegyris*“ (Si panegirika pateko į mano rankas kaip garbingiausiojo tėvo jėzuito profesoriaus J. Mucharskio dovana, L-18/2—366). Panegirika pavadinta knyga — tai Slonimo jėzuitų rauda „*Lacrymae doloris...*“ mirus vaivada L. Chlusovičiui. Ji išspausdinta 1738 m. Vilniaus akademijos spaustuvėje. Kam „Skausmo ašarų...“ kūrinių J. Mucharskis padovanojo, taip ir neaišku. Ar atsitiktinis V. Sirokomlės įrašas M. K. Sarbievijaus knygoje „*Opera posthuma...*“ (Varsavia, 1769): „*Dono mihi dedit noster celexer scriptor Josephus Ignatius Kraszewski. V. Syrokomla. 1845*“ (Kaip dovana man davė mūsų garsusis rašytojas Ignacijus Kraševskis. V. Sirokomlė. 1845, L-18/1032). Žinome, kad J. Kraševskis mėgo dovanoti knygas ir jas žymėdavo specialiu antspauduku⁴. Kodėl šią dovana teko įžymėti pačiam apdovanotajam?

Memorialinių įrašų, skirtų kokio nors asmens atminimui, rasta labai nedaug (9). Jie neišsiskiria nei įdomesniais pastebėjimais, nei priklausymui kokiam nors žymiam savininkui. Tiesiog užrašoma, kokiam asmeniui mirus, kieno nuosavybe tampa toji knyga. Pavyzdžiui, „*Post fata Illustris domina Rosalia Olynova applicatur ad bibliothecam P. P. Bernardynow Slonimensium 1830*“ (Mirus šviesiausiasjai poniai Rozalijai Oldynovai, [knyga] skiriama Slonimo bernardinų bibliotekai. 1830. L-18/103).

Trys knygos yra su įrašais „*Z testamentu Kanonika Dowgirda*“ (Pagal kanauninko Daugirdo testamentą, L-18/1174 bei 203 ir 208). Įrašas labai lakoniškas ir kuklus. Šitai stebina, nes Aniolas Daugirdas (1776—1835) buvo Vilniaus universiteto profesorius, skaitęs čia filosofijos paskaitas iki pat universiteto uždarymo (1832 m.), kaip mokslininkas, savo amžininkų reikiamai nevertintas ir tik vėlesniųjų kartų įreikšmintas kaip Šviečiamosios epochos ažuolas. Nuo 1833 m. iki mirties buvo Vilniaus kanauninkas. Tiek ir teparašyta jam priklausiusiose knygose, testamentu paliktose Vilniaus dvasinės akademijos bibliotekai; nenurodyti net jo inicialai. Didžiama A. Daugirdo knygų dabar yra saugoma Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriuje. Vienoje iš knygų (BAV C 129) tikriausiai paties A. Daugirdo ranka įrašyta: „*Ex libris A. Dowgirda*“, o jau kitame puslapyje kita rašysena (bibliotekininko?) — trumpa cituotoji formuluotė. Šios trys A. Daugirdo biblio-

⁴ Kisarauskas V. Lietuvos knygos ženklai, 1518—1918. V., 1985. P. 60.

tekos knygos į Lietuvos MA biblioteką pateko gražinus į Vilnių kai kurias Peterburgo katalikų dvasinės akademijos bibliotekos knygas.

Daugiausia rankraščių nuosavybės įrašų — provenienciniai, t. y. tiesiog žymintys knygos kilmę. Jų rasta 555, arba 90% visų rankraščių knygos įrašų. Pagal įrašų pobūdį juos galima skirstyti į lakoniškusius (pavardė, vardas), formulinius (Ex libris..., Własność..., Possesor tey ksiązki ..., Z ksiąg..., Ze zbiorow..., Z biblioteki...) ir išplėstinius, pateikiančius daugiau žinių apie knygą ir jos savininką (pareiğybes, pirkimo vietą, laiką, kainą ir t. t.). Mūsų aptariamame fonde lakoniškieji knygų ženklai sudaro 25% visų rankraščių įrašų. Šitaip, pavyzdžiui, žymimos Juzefo Bielinskio (1848—1926), gydytojo ir istoriko, bibliotekos knygos. „Bielinski Jozef“ įrašyta 20-ties knygų antraštiniuose lapuose. Arba „Jan Karłowicz“ — 7 įrašai. Tai patvirtintų D. Kauno teiginį, kad apsišvietusių, išsilavinusių žmonių knygų įrašai labai lakoniški, tuo tarpu valstiečių — žodingi, plačiai nupasakojantys knygos įsigijimo aplinkybes⁵. Štai keletas įdomesnių įrašų, prasidedančių žinomomis formulėmis. „Właściciel tej ksiązki Purpury Kazimierz Dziedulonis w Poporciach. 1845 r. grudnia 10 dnia“ (Šitos knygelės „Purpurai...“ savininkas Kazimieras Dziedulonis Paporčiuose, 1845 m. gruodžio 10 d., L-18/223). „Possesor tey ksiązki Adam Walentinowicz. Kupiona roku 1892 miesiąca Julii 1 dnia w Oszmianach. Kto ją ukradnie, temu ręka upadnie a kto znalazzsy odda temu podziękują i tobayką potraktują z malowaney tabokiery. Własną ręką podpisaw“ (Tos knygos savininkas Adomas Valentinovičius. Nupirka 1882 m. liepos mėn. 1 dieną Ašmenoje. Kas ją pavogs, tam ranka nudžius, o kas atradęs atiduos, tam padėkosiu ir taboka pavaišinsiu iš spalvotos tabokinės, L-18/886). Telšių altarista M. Baublevičius knygoje „Mądrość doskonała... (Wilno, 1743) įrašo: „Prawdziwy possesor tey xiązki X. M. Bowlewicz — altar. Tel-szewski“ (Teisėtasis tos knygos savininkas — Telšių altarista M. Baublevičius, L-18/737).

Trys knygos yra iš Minsko vaivados Adomo Chmaros (1720—1805) bibliotekos. Jos yra su įrašu, kurį V. Kisarasuskas siūlo priskirti net ekslibrisui⁶: „Z biblioteki JWPna Adama Chmary Wojewody Minskiego Rotmistrza kawaleryi Narodowej Brygady 2giey w WXL Starosty Gizouskiego Orderow Orła Bialiego i Stto Stanisława Kawalera“ (L-18/1169; 1275; 655). Tai tik kelios žinomos knygos iš didelės A. Chmaros bibliotekos, išblaškytos po jo mirties.

Išsiskiria eiliuotas proveniencinis įrašas:

*Ego sum ille
Qui non timeo mille
Tantum unum DEUM
Salvatorem meum
Romanowski natus
Stephonsus vocatus
In templo baptisatus
A djabolo liberatus*

⁵ Kaunas D. Knygos ženklas — įrašas // Naujos knygos. 1980. Nr. 9. P. 39.

⁶ Kisarasuskas V. Lietuvos knygos ženklai... P. 36.

(Aš esu tasai, kurs nebijo tūkstančių, tik vienintelio Dievo, savo išganytojo. Gimęs Romanovskiu, pavadintas Steponu, krikštytas bažnyčioje, apsaugotas nuo velnio, L-18/463). Eliavimas neišradingas, primityvus, tvarkinga rašysena kartu su gausiomis pastabomis įrašytas knygoje: F. Przylecki. Rekolekcyje duchowne... — Wilno, 1752.

XVII a. knygosė daugiausia buvo vienuolių bibliotekų įrašų. Tuo tarpu XVIII a. knygosė dominuoja pavienių savininkų įrašai (78%). Vienuolių bibliotekų įrašų užfiksuota 64 — tai 10% visų įrašų.

Daugiausia knygų su įrašais yra iš bazilijonų bibliotekų (36 knygos). Iš jų 17 — Vilniaus bazilijonų vienuolyno, 13 — Žyrovicų vienuolyno. Įvairių trinitorių vienuolynų — 9 knygos, jėzuitų (Vilniaus, Kau-no) ir pranciškonų (Vilniaus, Gardino) vienuolynų — po 6, Vilniaus misionierių vienuolyno — 5, karmelitų (Vilniaus, Berdyčevo) ir bernardinų vienuolynų — po 3.

Užfiksuotos pavienės rankraštinų įrašų pozicijos, ir jų persvara visoje rankraštinų įrašų kartotekoje rodo, jog lituanikos fondas formavosi gaivališkai. Nerasta didesnių nei asmeninių, nei vienuolių bibliotekų pėdsakų.

Antrosios grupės knygų ženklų — ekslibrisų, supereklibrisų, antspaudų, lipdžių — užfiksuota 1267, t. y. du kartus daugiau nei rankraštinų įrašų. Tai natūralu, nes jie lengviau dugtinami.

Ekslibrisų daugiausia yra iš Mokslo bičiulių bibliotekos Vilniuje (378). 72 knygos — su J. Vaisenhofo ekslibrisais, 37 — iš Tiškevičių ordinacijos bibliotekos Biržuose, 34 — su T. I. Lopacinskio ekslibrisu, raizytu XVII a. pabaigoje, 13 — iš kolekcionieriaus A. L. Žostauto bibliotekos, 3 — su ekslibrisais iš grafo H. T. Ropo bibliotekos Pakruojyje ir kt. Minėtinas puošnus LDK raštininko M. J. Važinskio ekslibrisas, apie 1750 m. raizytas žymaus graverio V. P. Balcevičiaus. Tebuvo žinomas Varšuvoje saugomas egzempliorius⁷. Šis ekslibrisas Lietuvos MAB įklijuotas knygoje „Głos wolny...“ — S. l., 1733, L-18/2—143. Dar ankstesnis yra garsiosios Nesvyžiaus bibliotekos savininko Karolio Stanislovo Radvilos (1669—1719) ekslibrisas, darytas iki 1705 m. Iš didžiulės Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos su puikiais ekslibrisais MAB rasta tik viena knyga (L-18/2—423).

Vienintelis supereklibrisas priklauso Antanui Zahorskiui (1850—1906) — Pašuvio dvarininkui, kolekcionieriui. Tai puošniai įrišta knyga su išpaustais inicialais A. Z. iš A. Zahorskio kolekcijos.

Daugiausia antspaudais pažymėtų knygų yra iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus — 129. Jos perduotos MAB 1953 m. (apie 3 tūkst. knygų). Iš L. D. Lopacinskio Kairėnų rinkinio — 73 knygos, tiek pat — iš Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos, 54 — su L. Uzemblės rinkinio antspaudais, 23 — iš T. Turkovskio rinkinio. Iš viso rasta 619 antspauduotų knygų.

Lipdės — patys neįdomiausi, neišraiškingiausi antrosios grupės knygų ženklai. Jos teikia vien tik informaciją apie knygos savininką. Daugiausia tokių knygų yra iš Petrapilio Romos katalikų dvasinės akademi-

⁷ Kisarauskas V. Lietuvos knygos ženklai... P. 136.

jos bibliotekos (73) ir Lietuvos stačiatikių dvasinės seminarijos bibliotekos Vilniuje (7).

Vyraujančios knygų ženklų kalbos, kaip ir XVII a., — lenkų ir lotynų. Pavieniai įrašai — kitomis kalbomis: rusų — 13, prancūzų — 4.

Apžvelgus gana didelį XVIII a. lituanikos fondą, išryškėja šio fondo formavimosi vaizdas. Fondas sukomplektuotas mechaniškai atrenkant XVIII a. išleistas knygas. Nedominuoja nė viena didesnė privati kolekcija ar kokios nors bibliotekos rinkinys. XVIII a. išleistos knygos nebuvo rinkimo objektas vėlesnių laikų kolekcionieriams. Meniška vertingų senų knygos ženklų (ekslibrisų) fonde nedaug.

Si knygų ženklų apžvalga — medžiaga knygotyros istorijai, o ypač Lietuvos bibliotekų istorijai (bibliotekų tinklui, jų išsklaidymui, knygų kelionėms ir pan.), skaitytojų ir skaitymo raidai (skaitytojų socialinei sudėčiai, jų interesams) tirti. Apskritai ji galėtų kiek paryškinti kai kurias to meto Lietuvos kultūrinio gyvenimo detales.

Vilniaus universiteto biblioteka

Įteikta 1992 m. sausio mėn.

THE BOOKPLATES OF THE FUND OF LITUANICA
OF THE 18th CENTURY AT THE LIBRARY
OF LITHUANIAN ACADEMY OF SCIENCE
ALMA BRAZIONIENE

S u m m a r y

This article is the sequel of the article „The bookplates of the fund of Lituania of the 17th century at the library of Lithuanian Academy of science“.

There are 6524 books with 1883 bookplates in the fund of Lituania of the 18th century. All of them were registered in the bookplates card-index while recataloguing the fund.

The first large group of all bookplates make manuscript inscriptions (proveniantial, memorial and dedicational). There are 613 of them. Proveniantial one make up 90% of all inscriptions. Those of monastery libraries make up only 10% of all inscriptions. This is the difference from the 17th century books where monastery inscriptions used to be predominative.

The second large group of bookplates — exlibris, superexlibris and book stamps. There are 1267 of them and this is 2 times more than manuscript inscriptions. It's natural because every inscription is unique, while bookplates of the second group may be easilly multiplied.

After having reviewed all the 18th century bookplates of Lituania, the view of formation of this fund becomes clare. It was completed by selecting mechanically books published in the 18th century. Any larger private or any library collections are not dominating. Inscriptions of solitary persons make the majority in this fund. This review of bookplates is material which will help in studies of book history and especially while studying the history of libraries of Lithuania, their dispersion and book travelling history.